

Рецензія

УДК 323.1(477)»1917/1921» : 311.213.6

*Нестеренко В.***СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ
НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Етнополітичні та етносоціальні процеси завжди суттєво впливають на ситуацію в суспільстві, значною мірою визначають політику державних інституцій. Профілактика, урегулювання та ефективне розв'язання міжетнічних конфліктів на сучасному етапі є важливим завданням для центральних і місцевих органів Української держави. З огляду на це важливо всебічно проаналізувати позитивний та негативний досвід вирішення національного питання з боку тих українських державних утворень, що функціонували в період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., і не допускати можливих помилок та прорахунків у царині етнонаціональної політики. Тому Відповідно ґрунтовної наукової праці Миколи Лазаровича «Етнополітика Української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз» (Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.) слід лише вітати.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків. У вступі автор обґрунтовано вказує, що «...нехтування етнонаціональним чинником може причинити багато проблем» для державного будівництва України (с. 10).

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження етнонаціональної політики» конкретно визначено категоріальний апарат дослідження, зокрема поняття «етнічна меншина», «національна меншина», «національне питання» тощо, проаналізовано причини та передумови, що зумовили політизацію етносів на початку ХХ ст. Автор висвітлює стан наукового розроблення цієї теми і наголошує на тому, що дослідження має міждисциплінарний характер (с. 32). На нашу думку, до дисциплін, які стосуються цієї проблеми, можна було б зарахувати і етносоціологію та

етнічну конфліктологію, яка детально вивчає причини, передумови та наслідки міжетнічних конфліктів.

Ретельно проаналізувавши наукові та методологічні праці з цієї тематики дослідник робить об'єктивний висновок про те, що в сучасній українській науці «немає праць, де було б повно проаналізовано етнополітику української влади доби національно-визвольних змагань» (с. 66). Джерельна база загалом роботи є широкою. Її становлять комплекс архівних документів із центральних та регіональних архівів України, опубліковані збірники матеріалів, законодавчо-нормативні матеріали, періодичні видання, часописи тощо. Значною цінністю також можуть бути, за можливістю їхнього використання, і матеріали зарубіжних архівів, зокрема Росії та Польщі.

У другому розділі «Інонаціональне поле України напередодні визвольних змагань» порівнюється етнополітика Російської імперії та Австро-Угорщини. Наводяться конкретні відомості про історію розселення етнонаціональних меншин (поляків, чехів, німців, росіян та інших) на українських етнографічних землях. Однак помітна певна переобтяженість статистичним і цифровим матеріалом.

Аналізуючи соціальну структуру населення українських етнографічних земель, дослідник доходить висновку, що «...через психологічні, політичні і економічні особливості український етнос на початку ХХ ст. мав нечисленну буржуазію, до того ж – економічно слабку» (с. 127). Євреї на рубежі ХІХ – початку ХХ ст. були найбільш підприємливим етносом. Вони мали більш виразну буржуазну структуру, хоча багато євреїв займалися дрібною торгівлею, ремеслом, а одна п'ята єврейського етносу становила так званий «декласований елемент» (с. 138).

Після євреїв найбільшу схильність до підприємницької діяльності виявляли росіяни, особливо поміщики та купці, котрі, користуючись підтримкою самодержавства, витіснили поступово поляків з аграрного сектору. Проте у роботі поданий незначний обсяг інформації про підприємницьку діяльність російських старовірів.

Велику роль у створенні металургійних комбінатів, цукрових заводів на території Правобережної України відігравали також польські поміщики, німецькі, чеські та грецькі переселенці, які вводили нову техніку в сільському господарстві, створювали комерційні підприємства.

Автор на основі поглибленого аналізу етносоціальної структури доходить до правильного висновку, що «...найбільшу частку підприємницького стану, а й відповідно економічних благ, окрім значної кількості західноєвропейських капіталістів, контролювали представники єврейської, російської та польської меншин» (с. 158). Вони мали за багатьма економі-

чними показниками перевагу над українцями, що домінували тільки в сільському господарстві.

Розглядаючи питання про політико-правовий статус національних меншин, науковець робить висновок, що Росія і Австрія базували етнополітику на обмеженні політичних прав національних меншин (с. 181). Разом з тим, він аргументовано наголошує, що етнополітика цих двох імперій суттєво відрізнялась між собою. Якщо російський уряд використовував щодо національних меншин передусім насильство та репресії, то австрійський проголосив декларативну рівноправність, яка на практиці, однак, не застосовувалась. На наш погляд, дослідження було б більш ґрунтовним, якщо б у ньому були висвітлені питання про ставлення найбільш чисельних етносів досліджуваного регіону (українців, євреїв, поляків та інших), їхніх національних партій та організацій до етнополітики Росії та Австро-Угорщини.

Центральним у монографії є третій розділ «Дихотомія декларування та детермінант реалізації основних прав і свобод». Зокрема, у ньому через призму компаративного аналізу досліджується питання про забезпечення етнокультурного та політичного розвитку етнопонаціональних меншин. Автор детально аналізує етнополітику Української Центральної ради, Гетьманату П. Скоропадського, ЗУНР, Директорії УНР. Саме ці державні утворення він вважає «українською владою».

За межами дослідження, таким чином, опиняється етнополітика Тимчасового уряду, радянської влади в Україні та різних квазі-державних утворень на зразок республіки Н. Махна тощо. На нашу думку цей аспект слід було б коротко висвітлити, оскільки без розуміння етнополітики, наприклад, Польщі чи А. Денікіна складно зрозуміти сутність етнопонаціональних процесів на українській етнографічній території.

Висвітлюючи питання про етнополітику Української Центральної ради, М. Лазарович стверджує, що «...сама УЦР вперше у світовій практиці зробила реальну спробу забезпечити права іноетнічного населення, яке проживало в Україні» (с. 187). Не заперечуючи загалом цієї тези, слід зауважити, що більшість документів УЦР у сфері етнопонаціональних відносин мала декларативний характер, до того ж в умовах перманентних військових дій практично не виконувалась.

Для етнополітики Гетьманату, як зазначає дослідник, характерним було те, що держава будувалась на територіальних, а не на вузькоетнічних засадах, відкидаючи український етноцентризм. Однак сумнівною є теза монографії про те, що «...гетьманський переворот певною мірою обмежив культурний ренесанс національних меншин» (с. 188). За доби Гетьманату насправді було обмежено, а подекуди і заборонено діяльність єврейських

соціалістичних партій (Бунду, Поалей Ціону та деяких інших), але процес створення єврейських, польських, інших національних шкіл, культурницьких товариств продовжувався. Уряд надавав певну фінансову підтримку їхній діяльності.

Виваженою та поміркованою була політика ЗУНР щодо національних меншин, тоді як для етнополітики Директорії УНР характерна деяка непослідовність. Із цим твердженням складно не погодитись.

Аналізуючи питання про національно-персональну автономію, автор зауважує, що «...такий крок не мав аналогів в історії і став підтвердженням послідовної політики України, спрямованої на задоволення іноетнічного населення, досягнення міжнаціональної згоди» (с. 256). Вчений на основі аналізу документів політичних партій доходить аргументованого висновку, що всі українські партії відстоювали ідею національно-персональної автономії. Аналогічну позицію займали єврейські політичні партії, однак ставлення російських і польських національних рухів було більш стримане.

Багато уваги у роботі приділено питанню нормотворчих та інституційних заходів щодо захисту фізичних прав національних меншин (с. 285–408). Дуже детально проаналізовано причини та передумови єврейських погромів, висвітлено ставлення українських державних інституцій, політичних партій до цієї проблеми. Об'єктивно констатується, що денікінські погроми були більш жорстокі, ніж ті, що влаштовували вояки УНР, але українська влада програла «інформаційну війну» російським великодержавним колам.

Однак дуже детально висвітлюючи питання про єврейські погроми, автор мало уваги приділив проблемі захисту українською владою фізичних прав інших етносів (поляків, німців, чехів та інших) – лише дві сторінки. Відомо, що наприкінці 1917 – на початку 1918 р. багато польських поміщиків Волині та Поділля потерпіли від селянської стихії. Цікаво було б дізнатися про те, як реагувала українська влада на подібні дії селянства. Це питання може бути об'єктом окремого дослідження.

Цікавим є четвертий розділ монографії «Національні меншини як суб'єкти етнополітичних відносин». Автор висвітлює та аналізує політичну інституціоналізацію національних меншин, обґрунтовано стверджує, оскільки росіяни не вважали себе національною меншиною на українській етнографічній території, тому «...жодна із загальноросійських партій не наважувалась заявити про розуміння права на самовизначення національних меншин як на відокремлення» (с. 418). Централістських позицій дотримувались і єврейські політичні партії, які хотіли зберегти єдність єврейської спільноти колишньої Російської імперії. Дуже цікавим є таке за-

уваження автора монографії: «Представники асимільованого єврейства були такими самими ворогами українського національного визволення, як і «малороси». Однак частіше впадали в вічі українському загалові і незважаючи на те, що були чужими в єврейському політикумі, викликали ворожі настрої проти усього єврейського населення» (с. 421).

Інакшою була позиція польських політичних партій, головною ідеєю яких, незважаючи на певні відмінності, було відновлення незалежної Польщі. Цій меті сприяла децентралізація Росії, тому вони на перших порах загалом позитивно ставились до діяльності УЦР.

На наш погляд, у монографії треба було висвітлити також політичну діяльність релігійних конфесій, які у добу революції часто виступали суб'єктами політичного процесу. Так, Римо-католицька церква згуртувала навколо себе польську спільноту України, а клерикальні єврейські кола створили блок Ахдус, що брав активну участь у роботі єврейських органів самоврядування.

У цьому розділі М. Лазарович також розглянув дуже важливе та суперечливе питання про ставлення національних меншин до українського державоутворення. Він на основі фактичного матеріалу обґрунтовано стверджує, що в «...авангарді антиукраїнського руху перебували російські політичні партії, осередки яких діяли в Україні» (с. 444). Ліберальні, консервативні, соціалістичні російські партії, незважаючи на гостру боротьбу між собою, разом заперечували українську державність. З цією точкою зору дослідника неможливо не погодитись.

Позиція єврейських партій була більш розважливою, хоча в їхніх поглядах наявні значні розбіжності. Так, Бунд виступав проти незалежності України, тоді як Поалей Ціон більш лояльно ставилась до української державності. Правильною є теза дослідника про те, що більшість єврейських партій виступила проти розвалу єдиної Росії і в цьому вони солідаризувались з російськими партіями. Польські політичні партії були готові підтримувати український національно-визвольний рух лише до тієї межі, де він не розходився з інтересами польського державотворення (с. 455).

Далі автор описує, як різні національні політичні партії ставились до діяльності УЦР. Зокрема, він детально пояснює, чому деякі російські, єврейські, польські політичні партії з різних причин негативно поставились до Третього універсалу УЦР, а Четвертий універсал виявився «справжнім потрясінням для українського політикуму» (с. 477). Представники іноетнічного населення відреагували на нього переважно негативно.

За часів Гетьманату П. Скоропадського було ліквідовано Закон про національно-персональну автономію, що викликало незадоволення з боку деяких національних партій. Однак складно погодитись з думкою дослід-

ника, що саме євреї найбільше втрачали від гетьманського перевороту (с. 485). Заможні верстви єврейського населення, як свідчать спогади єврейських діячів, почували себе у цей період цілком задовільно, та й кількість єврейських погромів значно зменшилась. Незадоволення гетьманською владою виявляли переважно єврейські соціалістичні партії. Польська, німецька, російська спільноти загалом підтримували внутрішню політику Гетьманату. За доби Української держави кількість міжетнічних конфліктів значно зменшилась.

Аналізуючи етнополітику Директорії УНР, автор доходить висновку, що вона була непослідовною і ставлення до неї з боку національних меншин було негативним (с. 492).

Велика увага у монографії приділяється ставленню національних меншин до етнополітики ЗУНР. Автор аргументує, що, незважаючи на те, що ЗУНР «...забезпечувала іноетнічному населенню основні права, свободи, жодна з меншин не відгукнулася на заклики українських органів влади взяти участь у процесі державотворення» (с. 493).

Окремо проаналізував М. Лазарович питання про участь національних меншин у представницьких і виконавчих структурах української влади. Цікавим є його зауваження, що при кооптації до УЦР представників від національних меншин українська влада надавала перевагу саме соціалістичним партіям, які не повною мірою відображали спектр громадсько-політичних інтересів меншин (с. 516). Відповідно дещо пізніше це зумовило виникнення численних конфліктів у середовищі єврейської спільноти України. Три національних міністерства УНР (Міністерство єврейських справ, Міністерство польських справ, Міністерство російських справ) фактично не виражали інтереси національних спільнот і великим авторитетом серед них не користувались. Наприклад, як слушно зауважує автор, «...робота польського міністра була неефективною через діяльність Польського виконавчого комітету, який мав підтримку більшості польського населення українських територій» (с. 534).

Загалом фактичний матеріал монографії яскраво підтверджує, всупереч заявам і тезам деяких українських учених, що законодавство УЦР у сфері етнонаціональних відносин було декларативним і мало узгоджувалось з реальною суспільно-політичною ситуацією в Україні.

Попри певний авторитаризм, П. Скоропадський зберіг «національну коректність при формуванні уряду...» (с. 543), до якого увійшли представники українського, єврейського, російського та польського етносів. Непослідовна ж етнополітика Директорії УНР призвела до того, що в її урядові структури майже не входили представники національних меншин, за винятком єврейської. Проте орієнтація Директорії на єврейські соціалістичні

партії викликала спротив Єврейського національного секретаріату, який об'єднав праві кола єврейства України (с. 547). Не вдалось Директорії УНР залучити до державної розбудови і польську спільноту, відносини з якою похвалились лише у квітні 1920 р.

У висновках М. Лазарович коротко та аргументовано підсумував основні результати дослідження. Монографія містить значний за обсягом перелік використаних джерел і літератури. Важливою її перевагою є наявність додатків, де вміщено юридичні акти УЦР (зокрема Закон про національно-персональну автономію), Генерального Секретаріату, Директорії УНР, статистичні дані, інформаційні повідомлення та інші документи.

Загалом рецензована монографія є значною, написаною на основі великого масиву архівного матеріалу, науковою працею. Автор зумів виокремити, розкрити і висвітлити чимало складних аспектів цієї проблематики. І хоча деякі твердження дослідника є дискусійними, робота заслуговує на належну увагу з боку наукової спільноти. Монографія буде корисною і навіть необхідною для тих науковців, котрі досліджують історію етнонаціональних процесів в Україні, проблеми етнополітики на українських етнографічних землях у ХХ ст.

Література

1. *Лазарович М. В.* Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз : моногр. / М. В. Лазарович. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 760 с.
2. *Lazarovych M. V.* Ethnic policy of the ukrainian authorities era national liberation struggle of 1917–1921: comparative analysis : monogr. / M. V. Lazarovych. – Ternopil : TNEU, 2013. – 760 p.